

Συμμετοχική Έρευνα Δράσης: Μύθοι και Αυταπάτες του Bernardo Jiménez-Domínguez

Jiménez-Domínguez, B. (1996) 'Participant Action Research', in I.Parker & R.Spears (eds.)(1996) *Psychology and Society: Radical Theory and Practice*, London: Pluto Press, pp. 220-230.

Ποια μπορεί να είναι η πρακτική δουλειά στην κριτική ψυχολογία; Μπορεί η έρευνα δράσης να δώσει τη βάση για την κατανόηση και την αλλαγή του κόσμου; Αυτό το κείμενο εξερευνά μια από τις πιο ριζοσπαστικές μορφές της έρευνας δράσης – μια μορφή που αναπτύχθηκε στη Λατινική Αμερική για να αντιμετωπίσει τα προβλήματα που έθεταν στους ψυχολόγους οι δύσκολες πολιτικές συνθήκες – και υποστηρίζει ότι υπάρχει ένας αριθμός προβλημάτων που επιμένουν σε αυτό το πλαίσιο τα οποία πρέπει να λάβουν υπόψη οι κριτικοί ψυχολόγοι.

Τη δεκαετία του 1980 η Συμμετοχική Έρευνα Δράσης (Participant Action Research -PAR- ΣΕΔ) έγινε η προτιμώμενη μεθοδολογία που πρότεινε η “νέα κοινωνική ψυχολογία” στη Λατινική Αμερική ως τρόπος απάντησης των ερωτημάτων για το ρόλο των κοινωνικο-πολιτικών δεσμεύσεων των ερευνητών στις κοινοτικές παρεμβάσεις. Η νέα προσέγγιση που χρησιμοποιούσε τη ΣΕΔ ονομάστηκε “κοινοτική κοινωνική ψυχολογία”, και σχεδιάστηκε για να είναι μια ριζοσπαστική κοινοτική ψυχολογία που θα ξεπερνούσε τις κριτικές των Αγγλοσαξονικών εκδοχών της ψυχολογίας και θα ενσωμάτωνε, θεωρητικά και πρακτικά, τα πεδία της περιβαλλοντικής και πολιτικής ψυχολογίας (μπορείτε να δείτε τα: Quintanilla, 1980; Marín, 1980-1983; Sanguinetti 1981; Montero 1983; Jiménez 1983; Carvajal 1984; Grupo Accion Psicología Social 1984).

Σε προηγούμενο κείμενό μου (Jiménez 1991) είχα περιγράψει πως αναπτύξαμε το πλαίσιο της Συμμετοχικής Έρευνας Δράσης (ΣΕΔ) από την αγωνιστική κοινωνιολογία της δεκαετίας του 1970, αλλά χωρίς να προσθέσουμε σχεδόν τίποτα από κοινωνικοψυχολογική προοπτική εκτός από μια κριτική παραδοχή της προέλευσής της στη δουλειά του Kurt Lewin. Θα κάνω μια ανασκόπηση μερικών εκ των κριτικών που παρουσιάστηκαν στο “Παγκόσμιο Συμπόσιο για την Έρευνα Δράσης και την Επιστημονική Ανάλυση” στην Cartagena το 1977, και που αναπτύχθηκαν μετά από αυτό το συμπόσιο τη δεκαετία του 1980.

Προσέγγιση Λαϊκής Επιστήμης

Στη ΣΕΔ, η θεωρία υποκαθίσταται από μια ηθική της δράσης και της δέσμευσης, που αναμφισβήτητα μπορεί να παράγει ακτιβισμό αλλά δεν παράγει οπωσδήποτε και γνώση. Η μέθοδος στη συνέχεια έρχεται να αντικαταστήσει τη θεωρία, και ανεξάρτητα από την ηθική της δέσμευσης (που παριστάνει ότι ξεπερνά το θετικισμό) δεν μπορεί παρά να εκπέσει σε ένα λαϊκίστικο εμπειρισμό, αλλά με έναν αγωνιστικό λόγο (discourse) απελευθέρωσης που καλύπτει την εννοιολογική κενότητά της. Σύμφωνα με τον Parra, που περιγράφει την εξέλιξη της ομάδας ΣΕΔ “La Rosa” (1983) στην Κολομβία, ‘η ενεργητική έρευνα (active) δεν παριστάνει ότι παρέχει μόνο μια θεωρητική κατασκευή, αλλά κατανοεί πλήρως την αντικειμενική πραγματικότητα για την ανθρώπινη και κοινωνική απελευθέρωση’. Η ρητορική της απελευθέρωσης σε αυτή τη μέθοδο τους δικαιολογεί να αποφεύγουν κάθε σοβαρό θεωρητικό στοχασμό. Αυτό ήταν ένα ζήτημα που συμπεριελήφθη στην αυτοκριτική τους όταν αναγνώρισαν ότι μια διανοητική προσπάθεια να γίνει ένα πολιτικό πλαίσιο παρέβλεπε το στοχασμό που θα ήταν απαραίτητος για την πρακτική διαδικασία της ΣΕΔ. Η αναγνώριση ότι αυτή η πρακτική πρέπει να περιέχει κάποιο θεωρητικό στοχασμό τους οδήγησε σε μια διστακτική υιοθέτηση του Μαρξισμού, αλλά τόσο διστακτική που έδειχνε ότι κάθε άλλη βολική ή ‘μοδάτη’ θεωρητική προσέγγιση θα μπορούσε να έχει υιοθετηθεί εκ των υστέρων. Επειδή στη ΣΕΔ αναφερόμαστε συγκεκριμένα σε ένα είδος ‘τεχνικής’ και όχι μεθόδου, μια απλή τεχνική έρευνας, όπως λέει ο Briones (1978), στην οποία η δέσμευση θεωρείται ως γέφυρα για της επίλυση των σχέσεων θεωρίας-πρακτικής, η θεωρητική παραγωγή αντικαθίσταται από εξιδανικεύσεις. Τέτοια είναι η περίπτωση της υιοθέτησης μιας απλουστευτικής ιδεολογίας της αλληλεγγύης με τις εργατικές τάξεις που δίνει έμφαση στην πολιτική ως εξηγητική μεταβλητή, και τη μεταχειρίζεται ως ισοδύναμη με την οικονομική δομή, αποφεύγοντας το βασικό γεγονός της εκμετάλλευσης. Σε αυτή την ηθική εκδοχή του Μαρξισμού, που παραμελεί την κατανόηση της οικονομικής δομής, της ιδεολογίας και της ψευδούς συνείδησης, αντί για τις τάξεις υπάρχουν μόνο “καταπιεσμένες ομάδες”. Η γνώση ανάγεται απλά σε Ουτοπικούς-ανθρωπιστικούς σκοπούς, και η ιστορία μεταμορφώνεται από υλιστική εξήγηση [account] σε τελεολογικό προσανατολισμός στην αναζήτηση της δικαιοσύνης, της ελευθερίας και της ανθρώπινης ανάπτυξης (Molano 1978).

Η κριτική του Kalmanovitz (1983) για τη Θεωρία Εξάρτησης, που είναι πολύ κοντινή στη ΣΕΔ ως προς τις τελεολογικές ‘ηθικές τελικές’ απόψεις της, σωστά τονίζει την στατική λογική των ‘οπαδών της Εξάρτησης’ για τους οποίους η παγκόσμια οικονομία θεωρείται ένα είδος ‘ανωτέρας βούλησης’ και ο ιμπεριαλισμός μια ‘επικαθορισμένη δημιουργία’. Η κατανόηση του κόσμου με όρους ηθικής επιταγής κατ’ αυτόν τον τρόπο οδηγεί τον ερευνητή να προκαθορίσει κάθε εμπειρική διερεύνηση. Μια ανάλυση που εστιάζει στα κακά του συστήματος (γιατί έτσι πρέπει να είναι, θεολογικά μιλώντας), είναι ανεπαρκής για την κατανόηση γιατί είναι έτσι τα πράγματα. Η κριτική του Kalmanovitz ισχύει εξίσου στους οπαδούς της εξάρτησης και στη ΣΕΔ. Υποστηρίζει ότι μια κανονιστική οπτική (που προέρχεται από

την πολιτική δέσμευση) αντικαθιστά μια εξήγηση των αιτιακών διαδικασιών της ανάπτυξης, και αυτή η οπτική μετά πολύ λίγο συμβάλλει σε μια ανάλυση των σχέσεων και των αντιθέσεων του κοινωνικού σχηματισμού. Η ιστορία, σε αυτές τις περιπτώσεις, ανάγεται στους στόχους του ερευνητή, γιατί αλλιώς, όταν ένα από αυτά τα πλαίσια έχει υιοθετηθεί, δεν υπάρχει χώρος για την αιτιοκρατία ή την ορθολογικότητα. Το πρόβλημα είναι ότι η ιστορία δεν ακολουθεί *τους δικούς μας* τελικούς ατομικούς ορθολογικούς στόχους και, για να αλλάξουμε την ιστορία χρειάζονται περισσότερο από “ηθικές” επιταγές. Όπως τονίζει ο Kalmanovitz, η απελευθέρωση των εργατών δεν είναι απλό ζήτημα κοινωνικής δικαιοσύνης ή ανθρώπινης σωτηρίας.

Έχει ειπωθεί ότι το πιο τυπικό αρνητικό αποτέλεσμα της Συμμετοχικής Έρευνας Δράσης είναι ο *αθεωρητικός ακτιβισμός*, μια πολιτική και ιδεολογική στάση που καταλήγει να απεργάζεται τη γνώση. Αυτό μπορεί στη συνέχεια να οδηγήσει, λόγω των απογοητεύσεων από την πλευρά του ερευνητή όταν εργάζεται χωρίς επαρκές θεωρητικό πλαίσιο, στο να γίνει η έρευνα ασήμαντη. Ο Demo (1985) θεωρεί ότι η οπτική της ΣΕΔ για τον κακό 'καπιταλισμό που συνωμοτεί' είναι υπερβολικά ηθικιστική. Η κοινωνική αλλαγή είναι δυνατή, και από διαλεκτική προοπτική, είναι ένα αναγκαίο μέρος της ιστορίας, αλλά σίγουρα δεν παράγεται από σκέτο ενθουσιασμό.

Τώρα, σε αυτό το καινούριο κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο που μας επηρεάζει όλους, η ΣΕΔ πρέπει να λάβει υπόψη τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της παρούσας περίπτωσης, για να αποφύγει την αντικατάσταση της ιστορίας με εξιδανικεύσεις. Η εξιδανίκευση των “ασταθών εννοιών” (Pereda 1990) όπως οι “μάζες”, “το προλεταριάτο”, “ο λαός”, και λοιπά, διευκολύνει επίσης την ιδεολογική χειραγώγηση. Αυτή η εξιδανίκευση υποτίθεται ότι τους δίνει μια πραγματικότητα, αλλά είναι μια πραγματικότητα που είναι μολυσμένη με ψευδαισθήσεις για το ιδανικό δυναμικό τους. Αυτή η εξιδανίκευση σταθεροποιεί τις κοινωνικές κατηγορίες και ανάγει την πραγματικότητα και τις δυνατότητες στην σημερινή και αυτόνομη ύπαρξή τους. Όπως τονίζει ο Baudrillard (1978), η ύπαρξη αυτή είναι μια ύπαρξη σιωπής, των 'σιωπηρών πλειοψηφιών' που αρνούνται να δεχτούν τα επιβαλλόμενα νοήματα και διατηρούνται σε απλή ακινησία. Αντί για την πολιτική συνειδητοποίηση και δέσμευση, οι μάζες σήμερα αντιστέκονται μέσω μιας επίμονης άρνησης να συμμετέχουν. Η απουσία και η ακινησία μπορούν να γίνουν μια μορφή αντίστασης, που πλέει μεταξύ της παθητικότητας και του αυθορμητισμού, χωρίς να ανάγεται σε οποιαδήποτε συμβατική θεωρία και πρακτική. Η πολιτική γλώσσα της δεκαετίας του 1970 στη ΣΕΔ δεν ταιριάζει τη συγκεκριμένη στιγμή με αυτό που ο Ripitone (1991) ονομάζει το 'τρίτο συντηρητικό κύμα'. Τώρα πρέπει να αναπτύξουμε μια κριτική και ανανεωμένη προσέγγιση. Αυτό όχι μόνο εξαιτίας της νέας πολιτικής κατάστασης που αντιμετωπίζουμε, αλλά επειδή τα λόγια τείνουν να χάνουν το νόημά τους με την τελετουργική και εξαντλητική επανάληψη. Επιπλέον, οι παλιές λέξεις συνδέονται με ξεπερασμένα σχέδια σε μια στιγμή απογοήτευσης όταν ο νεοφιλελευθερισμός παρουσιάζεται ως ο μόνος τρόπος εξόδου από τις δυσκολίες της αναδιοργάνωσης του κόσμου σε αυτές τις εποχές αποπροσανατολισμού και κρίσης.

Πρέπει να τονιστεί ότι, αν και αυτή η “νεοφιλελεύθερη” προοπτική λειτουργεί ως ασπιρίνη, τα προβλήματα έχουν τόση εμβέλεια και τα πάντα δείχνουν εναντίον των νεοφιλελεύθερων βεβαιώσεων. Οδηγούμαστε προς περισσότερη και όχι λιγότερη οργάνωση της καθημερινής και της θεσμικής ζωής, στο επίπεδο των διεθνών σχέσεων, στην οικονομία και πάνω απ' όλα, στην οικολογία. Αυτό φέρνει στη σημερινή ατζέντα τη δράση των συγκεκριμένων, δημοκρατικών, αυτο-διευθυνόμενων κοινωνικών κινήματων, επειδή η σύγχρονη απογοήτευση αφορά επίσης τις παραδοσιακές μορφές της πολιτικής πράξης.

Η Μέθοδος της ΣΕΔ

Η μέθοδος της συμμετοχικής έρευνας δράσης είναι η απάντηση μιας ομάδας διανοουμένων στην ανάγκη της σύνδεσης της έρευνας της κοινωνικής πραγματικότητας με τον κοινωνικό μετασχηματισμό, που σημαίνει να κάνουν αγωνιστική έρευνα. Αυτή είναι η περίπτωση μιας από τις πιο σημαντικές και αναγνωρισμένες ομάδες, της “La Rosca” (δείτε το Parra, 1983), της οποίας το γνωστότερο μέλος και ο συγγραφέας με τις περισσότερες παραπομπές από τους κοινωνικούς ψυχολόγους στη Λατινική Αμερική είναι ο Martin Fals-Borda (δείτε τα: Martin-Baro, 1989, Montero, 1990).

Είναι κοινά αποδεκτό ότι η ΣΕΔ προέρχεται από την έρευνα δράσης όπως ήταν γνωστή στην Κοινωνιολογία και την Ανθρωπολογία και στην Κοινωνική Ψυχολογία του Kurt Lewin. Αλλά αν γυρίσουμε πίσω στο χρόνο, θα βρούμε ότι ο πρώτος που χρησιμοποίησε την έκφραση 'έρευνα δράσης', ήταν ένας Άγγλος δημόσιος υπάλληλος με τον τίτλο του Επιτρόπου των Ινδικών Ζητημάτων τη δεκαετία του 1930, για να δώσει έμφαση στη σημασία της έρευνας για τον κοινωνικό σχεδιασμό, και την ανάγκη να συμμετέχουν όχι μόνο οι δημόσιοι υπάλληλοι αλλά και οι πολίτες στις δημιουργικές αποφάσεις που προκύπτουν από αυτό το σχεδιασμό (Pareek, 1978). Πρέπει να αναγνωρίσουμε την Αγγλοσαξονική προέλευση της ΣΕΔ, όπως και τη σχέση της με Προτεσταντικές μεθόδους προσηλυτισμού (indoctrination) και την επακόλουθη συμμετοχή της κοινότητας στην τοπική λύση των προβλημάτων της που ακολουθεί την Αμερικάνικη παράδοση. Η παράδοση αυτή έχει πολύ εύκολα εξαχθεί από το πλαίσιο της και χρησιμοποιηθεί σήμερα όταν οι φτωχότερες και πιο αδύναμες κοινότητες είναι η εστία δράσης. Για άλλη μια φορά ανακαλύπτουμε τη δόμηση ενός κοινωνικού χώρου για τη 'φιλανθρωπία' και την ανθρωπιστική συμπόνοια'.

Σε αυτό το πλαίσιο, η Κοινωνική Ψυχολογία και Ψυχιατρική εμφανίστηκαν το 1963 στις ΗΠΑ μέσα από το Νόμο για τα Κοινωνικά Κέντρα Ψυχικής Υγείας στη διάρκεια της κυβέρνησης Κέννεντι, αποϊδρυματοποιώντας το πρόβλημα

ψυχικής υγείας και στην πορεία, μονιμοποιώντας μέσα στην κοινότητα τα κοινωνικά προβλήματα από όπου τα ψυχικά προκύπτουν. Αυτή είναι η καλύτερη μορφή θεραπείας, για την κυβέρνηση, για την ανακούφιση όλων των ειδών προβλημάτων, αναπτύσσοντας την αισιοδοξία, προωθώντας τους δεσμούς αλληλεγγύης, και ενθαρρύνοντας την εμπιστοσύνη στις κυβερνητικές υπηρεσίες. Πέρα από αυτό, η ίδια η λέξη 'κοινότητα' έχει μια καθαρά ιδεολογική λειτουργία χάρη στην πολλαπλότητα των νοημάτων που φέρει, όταν μιλούν για παράδειγμα, για την 'συμμετοχή της κοινότητας' εννοώντας την συνεργασία με την κυβέρνηση, και όταν μια γεωγραφική περιοχή καθορίζεται στη βάση της φτώχειας και της έλλειψης υπηρεσιών και της δίνεται η ετικέτα 'κοινότητα' για να την κάνει να φαίνεται μεμονωμένο φαινόμενο με ιδιαίτερη δυναμική και εξαρτώμενο από την εξωτερική βοήθεια αν πρόκειται να ενσωματωθεί στον κόσμο της προόδου. Η λέξη 'κοινότητα' θα μπορούσε να είναι πολλά πράγματα – κοινότητα ζώων, κοινότητα Ινδιάνων, Ευρωπαϊκή κοινότητα, ακαδημαϊκή κοινότητα, πόλη, χωριό, έθνος, ενορία. Και ίσως αυτή η τελευταία έννοια, η έννοια της ενορίας, είναι το κυρίαρχο νόημά της, εν όψει των Προτεσταντικών ριζών και συγγενειών της (Jiménez 1983).

Σύμφωνα με τον Fals-Borda (1973), η διαφορά ανάμεσα στην παραδοσιακή έρευνα δράσης και τη ΣΕΔ είναι ότι η πρώτη θεωρείτο ότι ήταν ανεπαρκής για τη σύνδεση μιας απελευθερωτικής θεωρίας με μια ανάλογη πρακτική. Αυτός δημιούργησε την έννοια της 'ενσωμάτωσης' (insertion/inserción) για να δείξει ότι ο επιστήμονας πρέπει να είναι ενεργός δράστης στην διαδικασία της έρευνας, σαν αγωνιστής σε ένα κίνημα με ξεκάθαρους πολιτικούς στόχους. Αναγνωρίζει ότι επηρεάστηκε από τον Μάο και τον Γίαρ, επιρροές που ανιχνεύονται εύκολα στην έννοια της 'αγωνιστικής παρατήρησης' και που οδήγησε αυτή τη μεθοδολογική εναλλακτική πρόταση να κατηγορηθεί ως λαϊκιστική, και τα μέλη της να ιδωθούν ως 'ξυπόλητοι θεωρητικοί' (Molano 1978)· στις μέρες μας, κανένας δεν θα το παρουσίαζε ως μοντέλο προς υιοθέτηση μετά την τραγικο-κωμική κατάληξη της Κινεζικής Πολιτιστικής Επανάστασης.

Θα μπορούσαμε να αναρωτηθούμε ποιά είναι η διαφορά ανάμεσα στον πολιτικό ακτιβισμό και τη ΣΕΔ, με το δεδομένο ότι στη 'La Rosca' αναγνώριζαν ότι ο πρώτος κυριαρχούσε επί της δεύτερης, και επιχειρηματολογούσαν ότι τα αληθινά επιτεύγματα στην πράξη παράγονταν στο πεδίο της εκπαίδευσης και της πολιτικής συνειδητοποίησης. Όπως τονίζει ο Demo (1985), αν και η ΣΕΔ ξεκινά με μια κριτική των ελαττωμάτων της παραδοσιακής έρευνας ώστε μετά να τις ξεπεράσει, είναι μερικές φορές δύσκολο να δούμε ποιά είναι το συγκεκριμένο ερευνητικό μέρος της ΣΕΔ, γιατί αυτό που κυρίως βρίσκουμε είναι μια πορεία μάθησης που απλά μεταδίδει και αναπαράγει την υπάρχουσα γνώση της κοινής λογικής, παρά δημιουργεί θεωρητικά διαφωτιστική γνώση. Με αυτή την έννοια, η ΣΕΔ δεν είναι πολύ διαφορετική από την συνειδητοποίηση στην ενεργητική εκπαίδευση.

Ο Fals Borda και οι συνεργάτες του (1972) αντιπαραθέτει την εκδοχή του της 'ενσωμάτωσης' της ΣΕΔ με μη-εστιασμένες παρεμβάσεις στις οποίες οι επίσημες ομάδες μπορεί να χρησιμοποιήσουν τη ΣΕΔ για να χειραγωγήσουν τις κοινότητες, και πολιτικές ομάδες με ανεπαρκή προσέγγιση θα γίνουν έτσι θύματα μιας τέτοιας προπαγάνδας. Υποθέτει ότι η έννοιά της 'ενσωμάτωσης' είναι τόσο καλά εστιασμένη που ο αγωνιστής ερευνητής δεν θα χειραγωγεί ούτε θα προπαγανδίζει. Ωστόσο, ακόμα κι αν αυτό ήταν αλήθεια και ο ερευνητής πραγματικά "κατεβαίνει στο λαό", όπως ισχυρίζονται ο Fals-Bords και η 'La Rosca', είναι ακόμα αρκετά πιθανό ότι θα μυστικοποιήσουν τη λαϊκή γνώση μπερδεύοντας την συλλογική μνήμη και την ιστορική αλήθεια. Με αυτή την έννοια, η ΣΕΔ επιβεβαιώνει το εμπειριστικό της υπόβαθρο αναζητώντας την "αλήθεια" στις κοινότητες, σαν να παίζει κρυφτό, και μετά τους την επιστρέφει, όταν έχει πια συστηματοποιηθεί. Αυτό είναι ένα παλιό κόλπο της ψυχολογίας. Είναι σημαντικό να τονίσουμε ξανά ότι ένας ερευνητής δεν 'ανακαλύπτει' την ιστορία με άμεσο τρόπο, αν και μπορεί να φαίνεται ότι το κάνει από την δύναμη που του δίνει η εξειδικευμένη γνώση του. Είναι αυτή η δύναμη που κάνει όλη τη διαφορά, και που επιτρέπει μια όλο και πιο εκλεπτυσμένη χειραγωγήση, στην οποία ο ερευνητής, καλυμμένος από το λόγο της 'συμμετοχής' της κοινότητας, κάνει τα αντικείμενα της έρευνας να πιστέψουν ότι είναι υποκείμενα.

Μπορεί φυσικά να συμβεί επίσης ότι η κοινότητα χειρίζεται τον ερευνητή επειδή είναι βολικό, και αφήνει τον ερευνητή να οδηγήσει τη διαδικασία. Ο ερευνητής με κυρίως πολιτικό ενδιαφέρον μπορεί να καταλήξει να μιλά εκ μέρους της κοινότητας εξαιτίας ενός πολύ ισχυρού αισθήματος ταύτισης που προκύπτει από αυτό που θεωρεί ότι είναι η 'επιτυχημένη' του είσοδος στην κοινότητα. Αυτή η κατάσταση μπορεί να οδηγήσει εύκολα στην πολιτική εξουσιαστική καταπίεση που είναι τόσο κοντά στην αγωνιστική δράση στη Λατινική Αμερική. Η έννοια της 'ενσωμάτωσης' του Fals-Borda προέρχεται λοιπόν από μια στρατευμένη αγωνιστική σύλληψη, αλλά διενεργείται από μια ερευνητική ομάδα με μια ιδεαλιστική άποψη της πολιτικής δέσμευσης με τις λαϊκές οργανώσεις. Η 'La Rosca' έτσι κατέληξε να υποκαθιστά τις λαϊκές οργανώσεις και ακόμη συζητούσε τη δυνατότητα να γίνει ένα πολιτικό κίνημα (μια πορεία που περιγράφει ο Parra, 1983). Εκείνη τη στιγμή οι διαφορές μεταξύ του ερευνητή και του αντικειμένου του κρύβονται κάτω από το χαλί και η ΣΕΔ γίνεται πούρος ακτιβισμός, δίνοντας τέλεια προτεραιότητα στην πράξη έναντι της θεωρίας. Σε αυτό το σημείο, σύμφωνα με τον Pareek (1978), οι κριτικές και από την Αριστερά και από το Πανεπιστήμιο είναι αναπόφευκτες: η Αριστερά απαιτεί περισσότερη δράση και το Πανεπιστήμιο απαιτεί αυστηρότερη έρευνα. Σε αυτό το κύκλωμα επιθυμίας και δύναμης μπορεί να καταλήξει παγιδευμένη η ΣΕΔ.

Η ΣΕΔ στην Ψυχολογία

Επιστρέφοντας στην ψυχολογία, όπου οι εξελίξεις στη ΣΕΔ είναι αληθινά ασαφείς, μπορούμε να βρούμε αρκετά

γνωστούς συγγραφείς να την περιλαμβάνουν στα project ψυχολογίας της απελευθέρωσης τους, αν και με μερικές κριτικές. Στην περίπτωση του Martín-Baró που καλεί για την ανάπτυξη της πολιτικής ψυχολογίας στη Λατινική Αμερική (1988) έλεγε:

“Εγώ ο ίδιος υπερασπίστηκα και ακόμη διατηρώ την αξία της ΣΕΔ ως εναλλακτικής στο θετικισμό... αν και πρέπει να αποδεχθώ ότι γνωρίζω πολύ λίγες σχετικές περιπτώσεις όπου αυτή η μεθοδολογία έχει χρησιμοποιηθεί, και συχνά αυτό έχει γίνει λιγότερο από ιδανικά. Η δική μου εμπειρία με καθοδηγεί επίσης να αναγνωρίσω ότι μέχρι τώρα δεν έχει επιτευχθεί μια ενσωμάτωση με την αναγκαία συνοχή μεταξύ των εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν από το νεοθετικισμό (αναμφίβολα χρήσιμα, αλλά δεν έχουν αναγκαία συνδεθεί με τις αρχές του), και τις επιστημολογικές αρχές στις οποίες η ΣΕΔ έχει βασιστεί, πράγμα που δημιουργεί επιπλέον προβλήματα για την εγκυρότητα των προϊόντων που έχουν παραχθεί.”

Ο Martín-Baró επίσης επέμενε ότι πρέπει να λάβουμε σοβαρά υπόψιν την διαφορά μεταξύ της μεροληψίας της δέσμευσης και της αντικειμενικότητας της γνώσης.

Η Maritza Montero (1991) προειδοποιεί για τα μπερδέματα που παράγει η ΣΕΔ στις μορφές της που ξαναανακαλύφθηκαν πρόσφατα από μερικούς συγγραφείς. Μερικοί αποδίδουν τη ΣΕΔ στον Kurt Lewin, άλλοι στον Martín-Baró, και η Montero προτείνει ότι η ανακατωμένη της διάδοση, υιοθέτηση και πρακτική μπορούν να εξηγηθούν με τα ακόλουθα σημεία:

1. Η απαιτούμενη δέσμευση είναι τόσο έντονη που ακόμη και με την καλύτερη θέληση πολύ δύσκολα μπορεί να επιτευχθεί.
2. Δεν μπορεί να εφαρμοστεί χωρίς διακρίσεις σε κάθε ψυχοκοινωνικό πρόβλημα και δεν είναι χρήσιμη για όλες τις καταστάσεις.
3. Πολλοί άνθρωποι ακόμα δεν καταλαβαίνουν τί είναι και έτσι καταλήγουν να χρησιμοποιούν παραδοσιακές μεθόδους.

Είναι σαφές ότι και ο Martín-Baró και η Montero έχουν κοινό ένα μεθοδολογικό ενδιαφέρον όταν αμφισβητούν της πιθανή εγκυρότητα των προϊόντων της ΣΕΔ, και απορρίπτουν μια συνολική μανιαϊστική διάκριση ανάμεσα στις μεθόδους. Σχετικά με αυτό το σημείο είναι χρήσιμο να αναφέρουμε την οξεία κριτική από τον Cano (1988) που κάνει μια διάκριση ανάμεσα στη μέθοδο, την τεχνική και τον τρόπο (mode) έρευνας. Ο τρόπος συνδέεται περισσότερο με τις τεχνικές πλευρές της μεθοδολογίας, αλλά δεν είναι τόσο πολύ μια διαδικασία (ή ποιότητα τεχνικής), όσο ένα μέσο για την αντιπαράσταση των δεδομένων με τη θεωρία. Ο τρόπος οδηγεί τη λογική της έρευνας ενώ η μέθοδος οδηγεί τη λογική της απόδειξης. Κατ' αυτήν την άποψη, η ΣΕΔ θα πρέπει να θεωρείται περισσότερο ένας τρόπος παρά μια μέθοδος. Η ΣΕΔ παρουσιάζεται ποιοτική εκ φύσεως, και αυτό έχει οδηγήσει αυτούς που την εφαρμόζουν πρακτικά να παραμελήσουν τη μορφή της όπου οι επιπτώσεις και οι συνθήκες της αλλαγής δρουν, επειδή ο ενεργός ερευνητής τα καταφέρνει με μια δι-υποκειμενική συμφωνία για τη διαδικασία. Δεν υπάρχει αξιολόγηση, ποιοτική ή άλλη, για το επίπεδο συμφωνίας. Οι διαφορετικοί ρόλοι που ερμηνεύονται από τον ενεργό ερευνητή ως σύμβουλος, εμπυχωτής, εκπαιδευτής και κατασκευαστής εννοιών, επιτείνουν τη δυσκολία του σχεδίου. Η ιδιαιτερότητα των νοημάτων της ΣΕΔ πρέπει να αρθρωθεί σε σχέση με κάποιο θεωρητικό πλαίσιο, και η χρησιμότητά της για την παραγωγή νέας γνώσης να αναγνωριστεί. Με αυτόν τον τρόπο ένας αναστοχασμός για τα συγκεκριμένα σημεία της πρακτικής της έρευνας μπορεί να γίνει. Όπως τονίζει ο Cano, οι τρόποι και οι τεχνικές πρέπει να τεθούν υπό το ερευνητικό πρόβλημα και όχι το πρόβλημα υπό των τρόπων της έρευνας. Δεν είναι δυνατό να υιοθετηθεί μια συγκεκριμένη μεθοδολογία με έναν αφηρημένο τρόπο ασχέτως της φύσης του προβλήματος που εξετάζεται. Αυτές οι επισημάνσεις δείχνουν τον πραγματιστικό χαρακτήρα που θα μπορούσε να έχει κάποτε η ΣΕΔ.

Προς την Υλοποίηση της ΣΕΔ

Η ΣΕΔ και η έρευνα δράσης του Lewin δεν είναι διαφορετικά πράγματα. Αν αφαιρέσουμε τα αγωνιστικά φτιασίδια από την πρώτη και τα επιστημονικά από τη δεύτερη, είναι βασικά παρόμοια προγράμματα. Αν αποδεχτούμε αυτή την ομοιότητα, τότε πρέπει να επαναξιολογήσουμε κριτικά και την πρόταση του Lewin στην κοινωνική ψυχολογία. Με τον ίδιο τρόπο, η 'συμμετοχική έρευνα', ή η 'αγωνιστική έρευνα δράσης', ή η 'έρευνα-παρέμβαση', ή η 'έρευνα-δράση' ή η Συμμετοχική Έρευνα Δράσης δεν θα πρέπει να αξιολογούνται πολύ θετικά στο μεθοδολογικό επίπεδο, ούτε να μεταμορφώνονται σε μια εναλλακτική πανάκεια, αλλά να λαμβάνονται όπως είναι, ένα περιορισμένο και μερικές φορές χρήσιμο εργαλείο. Είναι ένας τρόπος παρέμβασης στα κοινωνικά προβλήματα που εστιάζεται σε μικρούς πληθυσμούς, στο πλαίσιο της αυτο-διευθυνόμενη συμμετοχής της κοινότητας με την συνεργασία και την αξιολόγηση επαγγελματιών κοινωνικών επιστημόνων. Η έρευνα δράσης γενικά στην ψυχολογία είναι ακόμη αρκετά ασαφής, όπως είναι και το πρόβλημα της σύνδεσής της με εναλλακτικά θεωρητικά παραδείγματα.

Αυτό που πρέπει να απορρίψουμε από κάθε ποικιλία της έρευνας δράσης είναι οι υπεραπλουστευμένες έννοιες

του ακτιβισμού και της αποκαλούμενης “αντι-επαγγελματικότητα” (deprofessionalisation). Πρώτον, ο πολιτικός ακτιβισμός έχει αξία από μόνος του και είναι επιθυμητός για τους ψυχολόγους αλλά δεν χρειάζεται να αποκαλείται κοινωνική ψυχολογία ή έρευνα δράσης. Αν οι όροι μπερδεύονται κατ' αυτόν τον τρόπο τότε μπορεί να καταλήξουν να είναι αμοιβαία άκυροι. Δεύτερον, αυτό που έχει ονομαστεί ομόφωνα “αντι-επαγγελματικότητα” συχνά δεν είναι τίποτα περισσότερο από το Μασοϊκό επιχείρημα ότι είναι δυνατό να δώσουμε την “επιστήμη στο λαό”. Αυτό υποθέτει ότι η γνώση που έρχεται από ψυχολογικές θεωρίες είναι σχετική και χρήσιμη για την επίλυση των προβλημάτων των φτωχών, και το να την δίνουμε σε αυτούς είναι μια προοδευτική πράξη, χωρίς να σκεφτόμαστε ότι θα μπορούσε να είναι το ανάποδο, ένας τρόπος να προκαλέσουμε τη δυσπεψία, ακόμη και τη δηλητηρίαση τους, και στα σίγουρα, να τους κοροϊδέσουμε με ιδεολογικά μολυσμένα και θεωρητικά άσχετα προϊόντα.

Δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι, ανεξαρτήτως εκπαίδευσης και προσανατολισμού, ένας συνειδητοποιημένος και έμπειρος επαγγελματίας ή διανοούμενος με εμπειρία και κατανόηση ενός προβλήματος, μπορεί να συνεισφέρει δημιουργικές και καινοτόμες έννοιες και μεθόδους. Αυτό που χρειάζεται είναι αυτό που ο Foucault αποκάλεσε 'συγκεκριμένος διανοούμενος' (specific intellectual), που αγωνίζεται με τους όρους της δικής του πνευματικής εμπειρίας και στη βάση της δικής του αποτελεσματικής επαγγελματικής εργασίας. Αυτό του επιτρέπει να είναι *μετασημασιαστικός* διανοούμενος, όπως έχει προταθεί στο πεδίο της ριζοσπαστικής εκπαίδευσης. Ο Foucault, στο διάλογό του με τον Fontana, ξεκαθαρίζει ότι δεν είναι δυνατό πλέον να μιλάμε για τους διανοούμενους σαν να δεσμεύονται σε καθολικές αξίες, αλλά μάλλον θα πρέπει να θεωρούνται ότι έχουν μια συγκεκριμένη θέση που συνδέεται με τις γενικές λειτουργίες των καθεστώτων αλήθειας στις καπιταλιστικές κοινωνίες (Jiménez 1988). Αυτή η πρόταση συμφωνεί με την απογοήτευση με τα ολιστικά ρεύματα και τους αντικειμενικούς αναγωγισμούς (Zamora 1990), και έχει επιβάλλει μια έμφαση στην υποκειμενικότητα και την καθημερινή ζωή ως πεδίο έρευνας, μια έμφαση που προϋποθέτει μια σιωπηρή κριτική. Η ψυχοκοινωνική μελέτη της καθημερινής ζωής πρέπει να δημιουργήσει ένα ευρύτερο και δυναμικότερο πλαίσιο για το ξεπέραςμα των διχοτομήσεων ανάμεσα στην κοινωνική δομή και τις ποσοτικές μεθόδους από τη μία, και την καθημερινή ζωή και τις ποιοτικές προσεγγίσεις από την άλλη, για την ανάλυση της δράσης και της κοινωνικής πραγματικότητας αυτού που ο Zamora (1990) αποκαλεί τις “κοινωνικές τρεις διαστάσεις”, δηλαδή, τα υποκείμενα στην υποκειμενικότητα και ατομικότητά τους, σε συγκεκριμένα κοινωνικά πλαίσια και σε δομημένους θεσμούς.

Το σύγχρονο πολυ-επιστημονικό ενδιαφέρον με την καθημερινή ζωή, με την ασάφεια και την εννοιακή απροσδιοριστία του, μπορεί να εξηγηθεί, όπως επιχειρηματολόγησε ο Lechner (1990), με την απογοήτευση από την ίδια την καθημερινή ζωή και με τους παραδοσιακούς τρόπους πολιτικής πράξης. Με αυτή την έννοια, μια νέα πολυ-επιστημονική ή “κοινωνικά τρισδιάστατη” προσέγγιση πρέπει να λειτουργήσει ως κριτική της καθημερινής ζωής αλλά και της μη-καθημερινής ζωής. Ο Lechner προτείνει ότι πρέπει να δούμε την καθημερινή ζωή ως χώρο γέφυρας για τις κοινωνικές επιστήμες, και ως το σταυροδρόμι για δυο σχέσεις: τη σχέση ανάμεσα στις μακρο και τις μικρο διαδικασίες, και τη σχέση ανάμεσα στην καθημερινή ζωή των ατόμων και των πραγματικών συνθηκών της ζωής τους.

Οι μελέτες της καθημερινής ζωής όταν κατανοηθούν με αυτό τον τρόπο, και όταν συνδεθούν με μια εναλλακτική κοινωνική ψυχολογία, καλούν για μια γενική στάση κριτικής (Jiménez 1983-1988), μια κριτική της παρούσας γνώσης που την αναδιαρθρώνει σε μεθοδολογικό και θεωρητικό επίπεδο για την παραγωγή συγκεκριμένων (επιστημονικών) εξηγήσεων. Σε αυτό το πλαίσιο η ΣΕΔ που προέρχεται από την στρατευμένη κοινωνιολογία, και ακόμη και η έρευνα δράσης που προέρχεται από την κοινωνική ψυχολογία του Lewin, μπορούν να ερμηνευθούν εκ νέου και να χρησιμοποιηθούν για την κύρωση και την βελτίωση της γνώσης, και τη μετατροπή της σε κοινωνική δράση.

Συμπεράσματα

Η ΣΕΔ έχει αναγνωριστεί ως εναλλακτική μεθοδολογία από Λατινο-Αμερικανικά προγράμματα κοινωνικής κοινοτικής ψυχολογίας από την αρχή της δεκαετίας του '80, και σε νέες κοινωνικο-ψυχολογικές κριτικές προς το τέλος της δεκαετίας αυτής. Παρόλα αυτά, η θεωρητική της ανάπτυξη και η περίπλοκη άρθρωσή της ως εναλλακτική πρακτική στην κοινωνική ψυχολογία είναι ανεπαρκής και υποκαθίσταται από γενικές προτάσεις που βασίζονται σε τελεολογικό και πολιτικά ηθικό φονταμενταλισμό. Πρέπει να αναγνωριστεί ότι οι εμπειρίες, οι συνεισφορές, οι δυσκολίες, οι αντιθέσεις και οι κριτικές αξιολογήσεις της ΣΕΔ στη δεκαετία του 1970 δεν είναι πολύ γνωστές, και οι προτάσεις λαμβάνονται από γενικές και δευτερογενείς πηγές. Αυτό είναι ένα πρόβλημα, ωστόσο, που επηρεάζει όλους όσους προσπαθούν να εφαρμόσουν τις προτάσεις της. Επιπροσθέτως, οι εμπειρίες της κοινοτικής κοινωνικής ψυχολογίας είναι πολύ σπάνιες, κακά επεξεργασμένες και σχεδόν άγνωστες. Η ΣΕΔ πρέπει να ξαναδουλευτεί κριτικά, και αυτή η επαναξιολόγηση πρέπει να λάβει υπόψη τις νέες συνθήκες που ζούμε στο τέλος της χιλιετίας [σ.τ.Μ: ή και στη νέα χιλιετία ;-)], τις νέες μορφές κατανόησης της επιστήμης και της πολιτικής, την απογοήτευση με τον εξουσιαστικό φονταμενταλισμό και τον αντικειμενικό ολισμό, και επίσης το άνοιγμα σε νέες έννοιες και σε μια γλώσσα ελεύθερη από αυστηρά μοντέλα και αυτο-λογοκρισία. Στην κοινωνική ψυχολογία η μελέτη της καθημερινής ζωής μας επιτρέπει να ενσωματώσουμε μια κριτική και κονστρουξιονιστική άποψη της διαδικασίας κοινωνικοποίησης, ως μια μικρο-κοινωνική έκφραση των λεπτομερειακών μακρο-κοινωνικών διαδικασιών, ή όπως λέει ο Lechner, οι καθημερινές πρακτικές παράγουν τις αντικειμενικές συνθήκες ζωής. Αυτός θα μπορούσε να είναι ο νέος ορισμός για το πεδίο μιας προοδευτικής Συμμετοχικής

Έρευνας Δράσης που θα μπορούσε να ενισχύσει τη Μαρξιστική θεωρία και πράξη.

Το κεφάλαιο αυτό, έχει προσαρμοστεί από μια μελέτη που δημοσιεύτηκε στο M. Montero (ed.) (in press) *Psicología Social Comunitaria: Teoría, Práctica y Experiencias Latinoamericanas* (University of Guadalajara), μεταφράστηκε στα αγγλικά σε συνεργασία με τον Dr. Joan Rujol, Αυτόνομο Πανεπιστήμιο της Βαρκελώνης και τον Ian Parker. Μετάφραση από τα αγγλικά στα ελληνικά, Γ.Κ. Η λέξη “ερευνητής” που αναφέρεται συχνά έχει χρησιμοποιηθεί χάριν ευκολίας και αναφέρεται και στο θηλυκό της “ερευνήτριας”...

Βιβλιογραφία

- Baudrillard, J. (1978) *A la Sombra de las Mayorías Silenciosas*, Barcelona: Kairós.
- Briones, G. (1978) 'Sobre Cuestiones de Objeto y Método en la Investigación Militante', in *Simposio Mundial de Cartagena, Crítica y Política en Ciencias Sociales, vol. I*, Bogotá: Punta de Lanza.
- Cano, F. (1988) 'La Subjetividad como Objeto de la Psicología y los modos de Investigación', *Cuadernos de Psicología* 9, p. 2.
- Carvajal, C. (1984) 'La Psicología Social Comunitaria: una discusión abierta'. [Unpublished.]
- Demo, P. (1985) *Investigación Participante. Mito y Realidad*, Buenos Aires: Kapelusz.
- Fals-Borda, O., Bonilla, V., Castillo, G. and Libreros, A. (1972) *Causa Popular, Ciencia Popular*, Bogotá: Publicaciones de la Rosca.
- Fals-Borda, O. (1973) 'Reflexiones sobre la aplicación del método de Estudio-Acción en Colombia', *Revista Mexicana de Sociología* 35, p. 1.
- Giroux, H. and McLaren, O. (1986) 'Teacher Education and Politics of engagement: the case for democratic schooling', *Harvard Educational Review* 56, p. 5.
- Grupo Acción Psicología Social (n.d.) mimeo, Iztapalapa: UAM.
- Jiménez, B. (1983) *Evaluación Crítica y Alternativa en Psicología Social Comunitaria*, Bogotá: II Seminario de Psicología Comunitaria.
- Jiménez, B. (1988) *La Enseñanza de la Psicología como Historia y como Política Cultural*, Guadalajara: Universidad de Guadalajara.
- Jiménez, B. (1991) 'Investigación Acción Participante: una dimensión desconocida', Simposio Construcción y Crítica de la Psicología Social, XXIII Congreso de la SIP. San José (Costa Rica), 7–12 July.
- Kalmanovitz, S. (1983) *El Desarrollo Tardío del Capitalismo. Un enfoque crítico de la Teoría de la Dependencia*, Bogotá: Siglo XXI.
- Lechner, N. (1990) *Los Patios interiores de la Democracia: Subjetividad y Política*, Santiago de Chile: Fondo de Cultura Económico.
- Marín, G. (1983) 'The Latin American Experience in Applying Social Psychology to Community Change', in F. Blackler (ed.) *Social Psychology and Developing Countries*, New York: John Wiley & Sons.
- Martín-Baró, I. (1988) 'Hacia una Psicología Política Latinoamericana', in B. Jiménez and G. Pacheco (eds) (1990) *Ignacio Martín-Baró (1942–1989) Psicología de la Liberación para América Latina*, Guadalajara: University of Guadalajara and ITESO.
- Martín-Baró, I. (1989) 'Retos y Perspectivas de la Psicología Latinoamericana', in B. Jiménez and G. Pacheco (eds) (1990) *Ignacio Martín-Baró (1942–1989) Psicología de la Liberación para América Latina*, Guadalajara: University of Guadalajara and ITESO.
- Molano, A. (1978) 'Anotaciones acerca del papel de la Política en la investigación social', in *Simposio Mundial de Cartagena, Crítica y Política en Ciencias Sociales, vol. I*, Bogotá: Punta de Lanza.
- Montero, M. (1983) *La Psicología Comunitaria y el Cambio Social. En Búsqueda de una Teoría*, Bogotá: Taller-Seminario sobre Psicología Comunitaria.
- Montero, M. (1990) 'Psicología de la Liberación. Propuesta para una Teoría Psicosociológica', Simposio sobre Cultura y Situación Psicosocial en América Latina, Hamburgo.
- Montero, M. (1991) personal communication.
- Pareek, U. (1978) 'El Papel de la Investigación-Acción en la elaboración de sistemas autorenovadores', in *Simposio Mundial de Cartagena, Crítica y Política en Ciencias Sociales, vol. II*, Bogotá: Punta de Lanza.
- Parra, E. (1983) *La Investigación-Acción en la Costa Atlántica*, California: FUNCOP.
- Pereda, L. (1990) 'Conceptos inestables', *Sociológica* 5, pp. 14–24.
- Pipitone, U. (1991) 'La Tercera Oleada', *La Jornada*, no 2423.
- Quintanilla, L. (1980) 'La Psicología Social Aplicada en una comunidad marginada a partir de su propio autodiagnóstico', in *I Seminario Interamericano sobre Psicología de la Comunidad*, Havana: Cuba.
- Sanguinetti, Y. (1981) 'La investigación en los procesos de desarrollo en América Latina', *Revista de la ALAPSO*, vol. II.
- Zamora, A. (1990) 'Aproximaciones para el estudio de la Acción social: De los reduccionismos objetivistas y subjetivistas a propuestas globalizadas', *Sociológica* 5, no. 14. UNAM-Azcapotzalco.